

*Романенко Н. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСВОЄННЯ СПАДЩИНИ Е. ХЕМІНГУЕЯ ЧЕРЕЗ УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ЯК СОЦІАЛЬНО ДЕТЕРМІНОВАНИЙ ПРОЦЕС

Анотація. Стаття вивчає еволюцію перекладів творів Е. Хемінгуея українською мовою як форму рецепції творчості прозаїка національною літературою. Динаміка перекладного процесу розглядається в контексті суспільно-історичного розвитку України. Автор визначає літературні передумови рецепції, ідеологічні перешкоди, аналогії перекладацьких стратегій, причини та наслідки їх появи, а також з'ясовує естетичну та соціальну роль рецепції.

Ключові слова: рецепція, переклад, перекладацька стратегія, інтерпретація, комунікація, суспільство, ідеологія.

Постановка проблеми. Художній переклад як особлива форма рецепції здобутків однієї національної літератури іншим красним письменством є вагомим складовим процесом міжкультурного взаємозбагачення й невід'ємною умовою для повноцінного розвитку літератур. У складному явищі літературної рецепції провідну роль відіграє література-реципієнт, її внутрішня потреба в запозиченні вартостей інших культур, діє принцип вирішальної ролі сприймаючої літератури і її вибіркового ставлення до інонаціональних літературних цінностей [1; с. 117]. Процес рецепції творчого доробку Е. Хемінгуея в українській художній літературі та літературознавстві впродовж ХХ століття був значною мірою детермінований негативними ідеологічними чинниками політики тоталітарної держави, до складу якої входила Україна. Зі здобуттям Україною незалежності нарешті з'явилася можливість об'єктивного вивчення посередницької ролі художніх перекладів у процесі засвоєння творчості Е. Хемінгуея з урахуванням позалітературних факторів впливу на міжлітературну комунікацію. Саме це й визначає наукову важливість такого дослідження для українського літературознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини вивчення художнього перекладу як проблеми компаративістики заклали провідні українські та зарубіжні літературознавці й перекладознавці А. Діма, Д. Дюришин, М. Лановик, П. Топер, І. Левий, Г. Гачечіладзе та інші. Вивчаючи художні переклади з позиції компаративістики, науковці зосереджуються передусім на літературних аспектах: визначають готовність сприймаючої літератури до рецепції творчих надбань інших літератур та з'ясовують наслідки міжлітературних контактів. Проте аналіз літературної взаємодії як прояву комунікації передбачає врахування всіх складових частин комунікативного акту, зокрема, імовірну наявність комунікативних бар'єрів, які нерідко мають соціально-політичний характер. Г. Гачечіладзе слушно наголошував на тому, що серед факторів впливу на перекладача слід враховувати й ту історичну дійсність, в якій він живе... [2, с. 117]. Саме ґрунтовне вивчення історичних та суспільно-політичних реалій США, Росії та України у 1940–

2000-х роках дало змогу І. Коханській простежити динаміку літературної репутації роману Е. Хемінгуея «По кому подзвін» як прояву літературної рецепції, зокрема, визначити причини та наслідки його табування, виявити купюри й парафрази, без яких опублікування перекладних версій роману за часів ідеологічного тиску було б неможливим [3].

Мета статті – розглянути еволюцію рецепції творчості Е. Хемінгуея українською літературою за посередництва перекладів як соціально детермінований процес, а саме: простежити історію перекладів творів Е. Хемінгуея, визначити літературні та соціальні передумови перекладного засвоєння творчості письменника, виявити ті аналогії перекладацьких стратегій В. Митрофанова, М. Пінчевського, П. Соколовського, Л. Гончар, Ю. Покальчука, К. Сухенко і Н. Тарасенко, які забезпечили успіх сприйняття американського прозаїка, а також з'ясувати роль перекладної рецепції в українському літературному процесі та зміцненні національної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. Рецепція творів Е. Хемінгуея шляхом їх інтерпретації українською мовою в ХХ столітті значною мірою залежала від суспільно-політичних процесів у тоталітарному СРСР. Етноцид української мови та культури відтермінував появу української версії творів Е. Хемінгуея щонайменше на 20 років. Переклади російською мовою з'являлися починаючи з 1934 року, натомість перша інтерпретація українською мовою побачила світ лише в 1957 році. Цьому передував ще й період негласної заборони й замовчування творів Е. Хемінгуея в СРСР (1939–1955), спричинений написанням в 1940 році роману «По кому подзвін», який містив чимало крамольних для режиму думок.

Сприятливі умови для початку перекладної рецепції спадщини Е. Хемінгуея українською мовою визріли лише в середині 1950-х років із початком відносної лібералізації радянського режиму, коли послаблення ідеологічного тиску посприяло реабілітації творчості Е. Хемінгуея в СРСР. Українська материкова література 1950-х років, обмежена нормами соцреалізму й позбавлена «залізною завісою» права участі в процесі світової міжлітературної комунікації, відчувала потребу заповнити лауну, що утворилася в розвитку української психологічної прози ще в 1930-роках через репресії проти українських письменників. Рецепція творів американського майстра, які були зразком саме такого інтелектуально насиченого психологічного письма, дозволяла задовольнити внутрішню потребу сприймаючої літератури.

Початок рецепції творів Е. Хемінгуея в українській інтерпретації датується 1957 роком, коли побачив світ перший твір Е. Хемінгуея, опублікований українською, – п'єса «П'ята колона». У відборі творів письменника для перекладу панував

кон'юнктурний підхід: перевага в цьому процесі віддавалася пізньому періоду творчості Е. Хемінгуея, що майже не викликав заперечень у цензури, адже на той час письменник уже зрікся індивідуалізму, а його герої зайняли активну громадянську позицію. Замість видатних творів Е. Хемінгуея публікуються слабші романи: у 1961 році – переклад К. Сухенко і Н. Тарасенко останнього роману «За річкою, у затінку дерев» та в 1970 році – рання маловідома повість «Весняні потоки» (переклад В. Митрофанова). Ще в 1971 році на це викривлення процесу рецепції вказав Р. Доценко: «<...> за життя Хемінгуея в Україні з його творчості видана лише п'єса «П'ята колона» (за визначенням самого автора, один із найбільш невдалих творів), <...> у нас є два видання найслабшого його роману («За річкою, у затінку дерев») і нема жодного з його вершинних творів («Прощавай, зброе!»), «Старий і море»...» [4, с. 163].

Кон'юнктурний підхід до відбору творів для перекладу зумовлював суб'єктивне представлення письменника в Україні. Фактично до виходу у світ чотиритомного видання творів Е. Хемінгуея в 1979–1981 роках творчість майстра українською мовою подавалася однобічно. Поява чотиритомного зібрання творів прозаїка була визначною подією, оскільки це дало змогу усунути літературу-посередника, і відкривала можливість прямого контакту американської й української літератур. Зникала нерівність між українською й російською літературами, причиною якої став той факт, що російське красне письменство через суспільно-політичні обставини завжди перебувало в статусі провідного. Чотиритомник також свідчив про те, що українська література не лише наздогнала російську, але й перевершила її більшою кількістю інтерпретованих творів перекладом циклу оповідань про Ніка Адамса. Вагомим є також те, що поява перекладів творів всесвітньо знаного прозаїка українською мовою долучилася певним чином до реабілітації національної мови, яка за часів радянського режиму була об'єктом послідовно впроваджуваного пригнічення [5].

Часове відставання українських перекладів від російських мало одну позитивну рису. Українські інтерпретації уникли буквалізму 1930–50-х років. Причиною його засилля, на думку В. Коптілова, була реакція «на перекладацьку безвідповідальність і свавілля, характерні для багатьох перекладачів дожовтневої доби» [6, с. 27]. Проте, витоки буквалізму варто шукати не лише в діяхронній, а й у синхронній площинах. На думку Д. Дюришина, «стан літературного процесу часто визначає не лише вибір, а й метод перекладу» [1, с. 130]. Період 1930–50-х років – це доба репресій, тому найбезпечнішим методом перекладу того часу стає науково об'єктивний переклад. «Єдиним критерієм точності стала точність буквальна. <...> Страх «коли б чого не сталося», характерний для доби культу особи взагалі, механічно діяв й у галузі перекладу» [7, с. 40–41]. У кінці 1950-х, коли почали з'являтися переклади творів Е. Хемінгуея, тиск держави дещо послабився, що дозволило фахівцям «не оглядатися на кон'юнктуру» [7, с. 87], а творчо підходити до праці.

Складність соціально-ідеологічної ситуації, усвідомлення перекладачами літературної та загальнонаціональної потреби інтерпретування творів Е. Хемінгуея засобами української мови стали підґрунтям появи аналогій у перекладацьких підходах різних фахівців. Прагнення адекватно відобразити внутрішній стан персонажів, особливості їхнього характеру та настроїв розмови стало причиною активного звернення до лексичної трансформації конкретизації значення, коли майстри перекладу відмовляються від словникових відповідників на

користь контекстуальних. Так, у перекладі роману «Прощавай, зброе» В. Митрофанов замінює словниковий відповідник англійського “to put” – «відправляти» (тут і далі підкреслення моє – *Н. Р.*) на контекстуальний «запроторять» із метою адекватно передати небажання італійського солдата повертатися на фронт і відтворити ставлення героя до безглуздої війни. “If I go back they'll make me get operated on and then they'll put me in the line all the time” [8, с. 55]. – «Якщо я знову потраплю в полк, мені зроблять операцію і запроторять на передову без вороття» [9, с. 500].

Широке використання лексичної трансформації конкретизації притаманне перекладацькій манері М. Пінчевського, зусиллями якого українською мовою зазвучали романи «По кому подзвін», «І сонце сходить» («Фієста») та п'єса «П'ята колона». Скажімо, у порівнянні зі словниковим еквівалентом «ти хотів би поїхати» до англійського “would you like to go” більш конкретний контекстуальний відповідник «ти хотів би гайнути» чітко показує, що герой мріє. “Would you like to go to South America, Jake?” [10, с. 16]. – «Джеку, ти хотів би гайнути до Південної Америки?» [9, с. 199].

Робота П. Соколовського, автора української версії «Зелених узгір'їв Африки», також характеризується активним використанням перекладацької лексичної трансформації конкретизації. Приміром, “to walk” – «іти пішки» в українській інтерпретації відтворено як «плентатися», що асоціюється з утомою й точно передає рух жінок, навантажених різним посудом: “The wealthy carried umbrellas and more draped white cloth and their women walked behind them, with their pots and pans” [11, с. 34]. – «Заможніші йшли під парасольками й були вбрані в білу тканину, що спадала широкими складами; за ними пленталися жінки з горщиками та сковорідками» [12, с. 153].

Характерним для інтерпретацій Л. Гончар та Ю. Покальчука, силами яких були перекладені нарис «Небезпечне літо» і вісім оповідань зі збірки «Оповідання про Ніка Адамса», також є добір яскравих контекстуальних відповідників як результату застосування лексичної трансформації конкретизації. Так, завдяки заміні нейтрального «рухатися» (“to move”) на «попливли» перекладачам вдається точно відтворити рух поїзда, що прискорює рух. “As the train started and the dusty trees and brown road commenced to move past...” [13, с. 115]. – «Коли поїзд рушив, і запилені дерева та дорога попливли назад...» [14, с. 613].

Відтворюючи опис раптового серцевого нападу, К. Сухенко і Н. Тарасенко (перекладачі роману «За річкою, у затінку дерев») добирають контекстуальний відповідник «насилу доплентався», який порівняно зі словниковим «він пішов» (“he walked”) виразніше змальовує стан хворого: “Coming out of the telephone booth he, suddenly, did not feel good and then he felt as though the devil had him in an iron cage, <...> and he walked, grey-faced, to the concierge's desk...” [15, с. 152]. – «Він вийшов із кабіни, і раптом йому стало погано, а потім здалося, ніби диявол загнав його в залізну клітку <...> обличчя його посіріло, він насилу доплентався до конторки портьє...» [16, с. 514].

Контекстуальні відповідники сприяють формуванню чітко окреслених образів, точно передають душевний стан чи дії персонажів і не торкаються змістового й ідейного наповнення творів.

Другою особливістю українських перекладів творів Е. Хемінгуея є незначні стилістичні трансформації, а саме: помітна тенденція до появи в цільових текстах тропів та фразеологізмів. Ці творчі зміни характерні для перекладів діалогів чи вну-

трішніх монологів і здійснені з урахуванням вікових, професійних чи мовних особливостей героїв. Так, з-поміж численних варіантів перекладу фрази “when I was a boy” – (дослівно «коли я був хлопцем») К. Сухенко та Н. Тарасенко надають перевагу епітетові «зеленим хлопчиськом» над нейтральними «замолоду», «у молодості», «у юнацькі роки». “It is my city, though, because I fought for it when I was a boy, and now that I am half a hundred years old, they know I fought for it and am a part owner and they treat me well” [15, с. 23]. – «І все одно воно моє: я бився за нього зеленим хлопчиськом, а тепер, коли мені стукнуло п’ятдесят, вони знають, що я тут воював, я для них жаданий гість» [16, с. 420]. Така мікрозміна дає зрозуміти, що герой є літньою людиною з багатим життєвим досвідом, для якого характерне замилювання давніми юнацькими роками життя.

Використання фразеологізмів типове для перекладів В. Митрофанова. Зокрема, в українськомовній версії роману «Прощавай, зброе» це дозволяє перекладачеві вдало відтворити жартівливий тон розмови й зберегти розмовно-побутовий стиль мовлення Фредеріка Генрі: “I don’t know anything about it” [8, с. 108] – «Сном-духом не відаю» [9, с. 548]; “Did I say anything silly?” [8, с. 110] – «Я не молов якихось дурниць?» [9, с. 549].

Звернення до незначних стилістичних трансформацій в інтерпретаціях творів Е. Хемінгуея (використання українських фразеологізмів чи тропів під час перекладу стилістично незабарвленої англійської лексики) також притаманне перекладацькому стилю М. Пінчевського. “The lady who had him ...” [10, с. 13] – «Жіночка, що заарканила його...» [9, с. 196]; “He took it out in boxing and he came out of Princeton with painful self-consciousness and the flattened nose, and was married by the first girl who was nice to him” [10, с. 12]. – «Віддушиною для нього став бокс, і з Принстона він вийшов з ураженням самолюбством та розплющеним носом і дав обкрутити себе першій же дівчині, яка його вподобала» [9, с. 195] («І сонце сходить») («Фієста»)).

Важливо наголосити на тому, що творчі мовностилістичні трансформації, здійснені з урахуванням особливостей образів героїв та загальної тональності розмови, не порушували самотнього стилю письма Е. Хемінгуея й сприяли органічній рецепції творів Е. Хемінгуея українським читачем.

Велика професійна відповідальність перекладачів перед читачем сформувала третю особливість українських інтерпретацій. Усвідомлюючи важливість появи перекладів для українського літературного процесу, для подолання культурно-мистецької ізоляції українців від світових процесів, для утвердження статусу української мови, фахівці перекладу прагнули максимально полегшити сприймання творів Е. Хемінгуея українським читачем загалом, що вимагало деякої прагматичної адаптації творів та призводило до появи численних уточнень у цільових текстах.

Природа цих уточнень є різноманітною. Вони могли з’являтися під час перекладу власних назв як результат застосування перекладацької лексичної трансформації додавання, щоб розтлумачити, що саме криється за власною назвою. “Our Philip was in Chicotes with that Moor that bit Rodgers, when I came up the Gran Via” [18, с. 14]. – «Коли я проходив Гран-віа, наш Філіп був у барі Чікоте з тією марокканкою, яка вкусила Вернона Роджерса» [12, с. 496] (п’єса «П’ята колона», переклад М. Пінчевського).

До прагматичної адаптації відносимо випадки розшифрування в перекладах невідомих українському читачеві аббревіатур: “The V.C. carries ten guineas, I believe. The D.S.C. is non-

productive. The silver star is free” [15, с. 18]. – «За Хрест Вікторії, здається, платять десять гіней. Медаль «За відмінну службу» не дає ні цента. Срібна зірка також» [16, с. 416] («За річку, в загінку дерев», переклад К. Сухенко та Н. Тарасенко).

Фахівці можуть вводити додаткові уточнення до цільового тексту з метою полегшити українським читачам розуміння окремих думок Е. Хемінгуея. Завдяки цьому набувають логічної завершеності в перекладі В. Митрофанова такі фрази героїв із роману «Прощавай, зброе»: “When I was awake after the operation I had not been away” [8, с. 109]. Мало зрозумілий дослівний переклад «Коли я прийшов до тьми після операції, мене не було» удосконалюється поясненням: «Коли я прийшов до тьми після операції, то не мав такого відчуття, ніби мене зовсім не було» [9, с. 549].

В інтерпретаціях інших творів прозаїка прагматичних адаптацій у формі трансформації додавання також чимало: “Abdulah cut their heads off so they would be legal eating” [11, с. 36]. – «Підбіг Абдула й за мусульманським звичаєм відрізав їм голови, щоб м’ясо годилося для їжі» [12, с. 152] («Зелені узгір’я Африки», переклад П. Соколовського); “the World Series game”: “<...> Nick thought of the World game going on in New York” [13, с. 115]. – «<...> і Нік подумав про чемпіонат світу з бейсболу, що тепер відбувався в Нью-Йорку» [14, с. 613] (оповідання «Переїзд через Міссісіпі», переклад Л. Гончар та Ю. Покальчука).

Висновки. Аналіз українських інтерпретацій довів їхню високохудожню якість, а виявлені подібності перекладацьких стратегій різних фахівців, що здійснювали переклад спадщини Е. Хемінгуея, забезпечили цілісність сприйняття доробку письменника українським реципієнтом. Високий естетичний рівень українських перекладів творів Е. Хемінгуея сприяв успішній рецепції спадщини письменника в Україні й певною мірою компенсував викривлення еволюції перекладного процесу (замовчування творчості, затримка початку перекладання, довготривале існування літератури-посередника, кон’юнктурний підхід у виборі творів для перекладу, наявність купюр в інтерпретаціях), які були спричинені негативними суспільно-політичними чинниками. Як посередники в міжлітературному спілкуванні, переклади творів американського прозаїка заповнили прогалину, що утворилася в українській психологічній прозі внаслідок панування догмату соцреалізму, увели до українського літературного простору нову незаангажовану естетичну систему життєвої філософії Е. Хемінгуея, представили його самотньому стильову манеру й у такий спосіб уплинули на формування сучасної генерації українських письменників. Видання українських перекладів налагодило пряму (без посередництва російської літератури) рецепцію творчості Е. Хемінгуея українським красним письменством. Сама поява творів майстра світового рівня в українській інтерпретації і, що найголовніше, – високий художній рівень українських перекладів відновлювали рівноправ’я української літератури та мови щодо російської, яка за часів тоталітаризму мала необмежені переваги. Усвідомлення цього факту зміцнювало українців як націю.

Наше дослідження не вичерпує всіх особливостей перекладів спадщини Е. Хемінгуея як явища міжлітературної комунікації, тому перспективними видаються подальші пошуки спільних перекладацьких стратегій, установлення художніх і соціальних причин їх застосування та виявлення наслідків використання саме таких перекладацьких підходів у процесі засвоєння українською літературою доробку американського письменника.

Література:

1. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Дюришин Д.; [пер. со словац.]. – М. : Прогресс, 1979. – 320 с.
2. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Гачечиладзе. – М. : Советский писатель, 1972. – 268 с.
3. Коханська І. Літературна репутація роману Е. Хемінгвея «По кому подзвін» в американському, російському та українському літературознавстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / І. Коханська. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
4. Доценко Р. Хемінгвей, якого маємо і не маємо. З нагоди видання роману «По кому подзвін» / Р. Доценко // Вітчизна. – 1971. – № 6. – С. 157–164.
5. Масенко Л. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : Видавничий дім «КМАкад.», 2004. – 163 с.
6. Коптілов В. Теорія і практика перекладу / В. Коптілов. – К. : Вища школа. Вид-во при КДУ, 1982. – 135 с.
7. Ковганюк С. Практика перекладу (З досвіду перекладача) / С. Ковганюк. – К. : Дніпро, 1968. – 276 с.
8. Hemingway E. A Farewell to Arms / E. Hemingway. – М. : Progress, 1976. – 319 p.
9. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 1 – 1979. – 717 с.
10. Hemingway E. Fiesta. The Sun Also Rises / E. Hemingway. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 p.
11. Hemingway E. Green Hills of Africa / E. Hemingway. – N.Y. : Amer. R.D.M. Co., 1987. – 296 p.
12. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 2 – 1980. – 694 с.
13. Hemingway E. The Nick Adams Stories / E. Hemingway. – N.Y. : Bantan Books, 1972. – 245 p.
14. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 4. – 1981. – 718 с.
15. Hemingway E. Across the River and into the Trees / E. Hemingway. – Harmondsworth, Midd'x : Penguins books, 1966. – 237 p.
16. Хемінгвей Е. Твори : в 4-х томах / Е. Хемінгвей. – К. : Дніпро, 1979–1981. – Т. 3 – 1981. – 663 с.
17. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls / E. Hemingway. – London : Arrow Books, 1994. – 506 p.
18. Hemingway E. The Fifth Colomn and the First Forty-nine Stories / E. Hemingway. – London : J. Cape, 1972. – 332 p.

Романенко Н. В. Еволюція рецепції насліддя Е. Хемінгуея через українські переклади як соціально детермінований процес

Анотація. Стаття вивчає еволюцію перекладів прозведених Е. Хемінгуея на український мову як форму рецепції творчості прозаїка національної літератури. Динаміка перекладного процесу розглядається в контексті суспільно-історичного розвитку України. Автор визначає літературні передумови рецепції, ідеологічні перешкоди, аналогії перекладеских стратегій, причини і наслідки їх появи, а також висвітлює естетичну і соціальну роль рецепції.

Ключові слова: рецепція, переклад, перекладеска стратегія, інтерпретація, комунікація, суспільство, ідеологія.

Romanenko N. Ukrainian reception of E. Hemingway's creative works via their translations as a socially determined process

Summary. The article studies the evolution of translating E. Hemingway's works into Ukrainian as the form of reception. The dynamics of translating process is considered in the context of the socio-historical development of Ukraine. The author identifies the literary preconditions of the reception, ideological obstacles, the analogies of translating strategies, the reasons and consequences of their emergence and specifies the aesthetic and social role of reception.

Key words: reception, translation, translating strategy, communication, society, ideology.